

פרק שלישי

הזווית האזרית

לירדן, למצרים ולמדינות המפרץ יש עניין בחילופי ההנהגה הפלסטינית בתהליך מהיר ונטול אלימות. למדינות אלה אינטרס משלהן, כל אחת בפני עצמה, בהרכבה של ההנהגה, ולכל אחת מהן מידת השפעה שונה, ובכל מקרה מוגבלת, על זהות היורש או היורשים של עבאס.

ירדן

ירדן, על גבולה הארוך עם הגדה המערבית וריכוז האוכלוסייה הפלסטינית הגדול בשטחה, היא המדינה הערבית המושפעת ביותר מהמתרחש בזירה הפלסטינית וברשות. חוסר יציבות בגדה המערבית עלול לזלוג לשטחה ולערער את היציבות בה ואת מעמדו של בית המלוכה ההאשמי. לפיכך, מבחינת ירדן יש לזהות האידיאולוגית ולהתנהלות המדינית של ההנהגה הפלסטינית חשיבות אסטרטגית ממעלה ראשונה.

לירדן יש מספר מנופי ההשפעה על חילופי ההנהגה הפלסטינית. ראשית, העובדה שירדן שולטת בגבולה המזרחי של הרשות הפלסטינית מעניקה לה שליטה על שער היציאה של הפלסטינים לעולם שלא דרך ישראל, וכן היא נתיב המעבר המסחרי לעולם הערבי. שנית, לירדן מעמד מוכר על ידי ישראל והרשות הפלסטינית אשר לסוגיית ירושלים והר הבית בפרט, ומעורבותה בנושא היא בעלת השפעה על המתרחש בשטח. זאת ועוד, ירדן מקיימת קשרים ביטחוניים עם הרשות הפלסטינית ויש לה יחסים ביטחוניים קרובים עם ישראל וגם עם ארצות הברית, והקשרים עימה הם נכס אסטרטגי במניעת טרור והברחות נשק ואמצעי לחימה.

עם זאת, השפעתה של ירדן על הזירה הפלסטינית מוגבלת ופוחתת עם הזמן. מאז 1988, כאשר המלך חוסיין הודיע על ניתוק הזיקה לגדה המערבית ונסוג מדרישת הריבונות על האזור, דעך בעמאן העניין השוטף בנעשה בתחומי הרשות, ויותר מכך דעכו העניין הירדני במתרחש ברצועת עזה וההשפעה שם. הפלסטינים עצמם מודעים לכך שהירדנים נדרשים להתחשב בשיקולים של ארצות הברית וישראל, המגבילים את מרחבי הגמישות של ירדן. גם בשל שיקולי הפנים שלה ובשונה ממצבה של מצרים מול רצועת עזה, ירדן מוגבלת ביכולתה לפעול מול הרשות ואינה יכולה להטיל סגר על הפלסטינים באמצעות שליטה על המעברים, ובכך להשפיע עליהם ולכפות עליהם את העמדות הירדניות.

מציאת פתרון מדיני בדמות שתי מדינות – ישראל ומדינה לפלסטינים – חיונית לירדן כדי לשמר את זהותה ולמנוע את הפיכתה למולדת הפלסטינית. צפויה התערבות של מלך ירדן בחילופי ההנהגה בזירה הפלסטינית רק אם המועמד המוביל יוגדר בבירור כמסוכן לכס המלוכה ולממלכה עצמה, למשל אם ייבחר בכיר בחמאס שייתפס כמי שיעורר את הכוחות האסלאמיסטיים בשטחה. גם במקרה כזה צפוי שירדן תפעל בתיאום ככל האפשר עם מצרים ומדינות המפרץ. קרוב לוודאי שישראל לא תפעל מעבר ל"התייעצות" עם ירדן בנושא, בהנחה שהמועמדים לרשת את השלטון ברש"פ לא יהיו סכנה מבחינתה.

מצרים

מצרים צופה בדאגה ליום שאחרי מחמוד עבאס, בתקווה שיעלה מנהיג שישתף פעולה עם האינטרסים שלה בזירה הפלסטינית, ולא פחות חשוב – כזה שיהיה מסוגל לקדם אחדות פנים-פלסטינית, להשיב את שליטת הרשות הפלסטינית ברצועת עזה וגם יהיה מקובל על ישראל ועל בעלות בריתה של מצרים באזור.

להלן האינטרסים המצריים בזירה הפלסטינית, אשר ישפיעו על עמדתה ביום שאחרי:

1. שימור מעמדה של קהיר כגורם השפעה דומיננטי ברצועת עזה בנושאי ביטחון, מדיניות וכלכלה, תוך הצרת צעדיהם של גורמים אזוריים מתחרים, בעיקר איראן וטורקיה.
2. מאבק בטרור בחצי האי סיני, בדגש על מניעה וסיכול של הקשרים בין גורמים בעזה לגורמים סלפיים-ג'האדיסטיים בצפון סיני.
3. שיתוף פעולה עם חזון הפיתוח הכלכלי שמובילה מצרים בצפון סיני, במזרח הים התיכון ואפשר שבעתיד גם ברצועת עזה, למשל בתחום הגז והאנרגיה.
4. קידום פיוס פנים-פלסטיני במתכונת שתוביל לחזרתה ההדרגתית של הרשות הפלסטינית לרצועת עזה ולהחלשת מעמדו של חמאס במערכת הפלסטינית.
5. חידוש תהליך השלום הישראלי-פלסטיני כדי לבסס יציבות אזורית ותוך מתן תפקיד מרכזי למצרים, כאמצעי לשיפור מעמדה האזורי ולהעלאת קרנה בוויינגטון.
6. שיתוף פעולה עם ישראל בתחומי הביטחון, האנרגיה והסחר, ובכלל זה במיזמי שיקום עזה. בטווח הקצר, מצרים מכירה בחמאס ככתובת שלטונית בעזה ומתווכת בינו לבין ישראל. מאז 2017 התגבשו הבנות בין חמאס למצרים לגבי מאבק בטרור בסיני, וחמאס מקבל את קהיר כמתווכת העיקרית בינו לבין ישראל. אשר לטווח הארוך, לעומת זאת, יודגש שמצרים

רוחשת חשדנות עמוקה כלפי חמאס (כשלוחת האחים המוסלמים, הנמצאים במצרים מחוץ לחוק) ומייחלת לעליית גורם פלסטיני חלופי, אפקטיבי ורלוונטי יותר מעבאס, שיקדם גם את האינטרסים האסטרטגיים הרחבים שלה בזירה הפלסטינית.

בתקופת הביניים, שאפשר כי תימשך זמן רב, נוח יהיה הן למצרים והן לחמאס לאמץ גישה ריאליסטית לקידום אינטרסים טקטיים בלי להתחייב לפשרה אסטרטגית, למשל בסוגיית הנשק המצוי ברצועה. קו מדיני פרגמטי זה זוכה לעידוד גם מצד שחקנים אזוריים ובינלאומיים דוגמת ישראל וארצות הברית, בפרט על רקע קיפאון מדיני מתמשך. משמעות הדברים היא, אם כן, שבטווח הקצר והבינוני קהיר רואה בחמאס חלק מהדרך לייצב את רצועת עזה, גם אם חמאס לא נתפס כשותף למשוואת היציבות האזורית בטווח הארוך, שבה מעוניינת מצרים.

נכונותה של מצרים להוביל את שיקום עזה לאחר מבצע שומר החומות ולהפעיל מאמצי ריסון ניכרים מול חמאס מאז מאי 2021 משקפת תפיסה זו, שכן מבצע השיקום מגביר את התלות של חמאס במצרים ובכך יוצר עבודה מנוף השפעה נוסף על הארגון ומקדם את האינטרסים הביטחוניים והכלכליים שלה. אומנם מצרים שואפת לקדם פיוס פנים-פלסטיני בהובלתה, אשר יחזיר את הרש"פ לשליטה ברצועת עזה, אך בהיעדר בשלות של חמאס ופתח לגבש פשרות והסכמות בחרה מצרים להרחיב את התלות של חמאס בה. כך היא מנסה ליישב בין הרצוי אך בלתי אפשרי – חזרת שלטון פתח לרצועה והסתלקות מוחלטת של חמאס ממנה, לבין המצוי והבעייתי – המשך התבססות שלטון חמאס והנצחת הפילוג בין עזה לגדה.

היום שאחרי עבאס נתפס על ידי מצרים כסיכון וכהזדמנות גם יחד. מחד גיסא, קיים סיכון שמאבקי הירושה ישלחו גרורות כאוס לרצועת עזה, יעיבו על מאמצי מצרים לייצב את המצב הביטחוני בחצי האי סיני וגם עלולים להביא להשתלטות חמאס ו/או כוחות אסלאמיסטיים על הגדה המערבית. מנגד, אפשר שבמקומו של עבאס יעלה מנהיג פלסטיני שיהיה בכוחו לאחד את המחנה הפלסטיני ולקדם באופן אפקטיבי יותר את האינטרסים של מצרים, הן בזירה הפלסטינית והן בהקשר האזורי.

בהתאם לכך, היערכות מצרים ליום שאחרי עבאס באה לידי ביטוי בשני אופנים:

- מצרים שואפת לסייע לפלסטינים ליצור תנאים למעבר שלטוני מסודר בין עבאס ליורשו, שיכלול פיוס פנים-פלסטיני ואשר יקל בבוא העת גם על יצירת מנגנון לבחירת יורש שיהנה מהסכמה פלסטינית רחבה. קהיר סבורה כי הליך העברה כזה אינו אינטרס מצרי בלעדי כי אם אינטרס אזורי ששותפות לו מדינות נוספות – ירדן, איחוד האמירויות, ערב

בטווח הקצר והבינוני
קהיר רואה בחמאס חלק
מהדרך לייצב את רצועת
עזה, גם אם חמאס לא
נתפס כשותף למשוואת
היציבות האזורית בטווח
הארוך, שבה מעוניינת
מצרים.

הסעודית וישראל – המעוניינות גם הן בהעברת שרביט חלקה ומסודרת ובעליית מנהיג פלסטיני מוסכם ואפקטיבי.

- טיפוח קשרים עם מגוון אישים בצמרת ההנהגה הפלסטינית, ללא הכרזה על מועמד מועדף לרשת את עבאס. למצרים קשרים טובים עם מרבית המועמדים להחליף את עבאס כמו מאג'ד פרג', חוסיין א-שיח', ג'בריל רג'וב ומוחמד דחלאן. מצרים פעלה במספר הזדמנויות לשחרורו מהכלא של בכיר פתח המורשע בטרור מרואן ברגותי, הגם שמועמדותו כיורש אינה מקובלת על ישראל, והיא מתנגדת לשחרורו.

מדינות המפרץ

המדינה הערבית היחידה שבעת הנוכחית ממלאת תפקיד ישיר ופעיל בזירה הפלסטינית היא קטר. תפקידה מתמקד ברצועת עזה אך אינו מוגבל לאזור זה בלבד. סביר להניח כי דוחא אדישה לזהות יורשיו של עבאס, בהנחה שבכל מקרה היא תוכל לקדם את מעמדה האזורי ולתת חסות לגורמים המזוהים עם האחים המוסלמים, בהסתמך על יכולתה להציע סיוע פיננסי רב וגם דרך קשריה עם חמאס.

לעומת קטר, איחוד האמירויות המשתייכת לציר האזורי בהובלת ערב הסעודית ומצרים תומכת במועמדות דחלאן, המתגורר באבו דאבי ויש לו קשרים אישיים עם השלטון. תמיכתה של איחוד האמירויות בדחלאן באה לידי ביטוי בעיקר במישור הכלכלי, בפרויקטים בהובלתו, ולא בקידומו באופן פעיל למרכז הבמה, בידיעה שהוא אישיות בלתי רצויה בתחומי הרשות. מאז החתימה על הסכמי אברהם והנורמליזציה בין ישראל לאיחוד האמירויות, קשרי החוץ של אבו דאבי ורמאללה ספגו מהלומה וההנהגות נמצאות בנתק כמעט. בתגובה להסכמים החזירה הרשות הפלסטינית את שגרירה מאבו דאבי ובכירה התבטאו במילים קשות נגד הנהגת איחוד האמירויות, בעוד איחוד האמירויות צמצמה במידה ניכרת את התמיכה באונר"א. אומנם בשל קשריה עם מצרים והשפעתו של דחלאן קיימת ציפייה שאיחוד האמירויות תמלא תפקיד בשיקום ובייצוב רצועת עזה, אולם עד כה מתמקדים שליטי איחוד האמירויות בסיוע הומניטרי נקודתי לרצועה ואינם מנסים להשפיע על הדינמיקה הפוליטית בה. מכל מקום, לא צפוי שאיחוד האמירויות, כמו גם מדינות מפרץ אחרות השייכות לאותו

הציר, יפעלו כדי להשפיע על זהות יורשי עבאס ועל הליך בחירות ברשות הפלסטינית, אלא אם כן יתבקשו לעשות זאת על ידי מצרים או ארצות הברית.

משמעויות

אירועי 'האביב הערבי' האיצו את תהליך הפיצול בעולם הערבי ועימו את צמצום השפעתן של מדינות "בכירות" על הנעשה בזירות הפנימיות. הנושא הפלסטיני ירד באופן בולט ממקומו בראש סדר היום הערבי, ועימו גם העניין בזהות המנהיג הפלסטיני הבא. בכל מקרה, לא ייתכן שיח ערבי משמעותי בנושא כל עוד עבאס מחזיק בתפקידו ומתפקד. השפעתן של מדינות ערב, ובפרט ירדן ומצרים, תופעל רק אם המועמד המוביל יהיה בלתי קביל בעליל מבחינתן. בעניין זה ישראל עלולה למצוא את עצמה בניגוד אינטרסים עם ירדן, מצרים ומדינות אחרות (בפרט אם מועמדותו של ברגותי תהיה ריאלית מבחינתן).